

UTICAJ FILOZOFIJE JEZIKA NA SAVREMENU POLITIČKU FILOZOFIJU

Sažetak:

Sredinom pedesetih godina XX veka politička filozofija je usled naleta logičkog pozitivizma proglašena mrtvom. Argumenti za ovo su bili dovoljno jaki, toliko da se klasična politička filozofija više nije mogla smatrati relevantnim okvirom istraživanja. Ovaj rad ima za cilj da analizira promene koje su se dogodile na polju predmeta proučavanja političke filozofije sredinom XX veka (od četrdesetih do sedamdesetih godina). Autor u ovom polemike sa stavom da savremena politička filozofija, iako je odustala od metafizičkih okvira, i dalje zadržala normativnu dimenziju proučavanja stvarnosti. Ključni agens kroz iz koga je proizišla savremena politička filozofija potekao je iz radova *filozofa jezika*, naročito iz kasnijih radova Ludviga Vitgenštajna.

Ključne reči: normativna teorija, filozofija jezika, Vitgenštajn, jezičke igre, suštinski sporni pojmovi.

Naravno, nisu studije jezika te koje određuju šta se može smatrati za naučni pristup; ove studije u stvari pre pružaju koristan model na koji se neko može pozvati prilikom istraživanja ljudskog znanja.

(Noam Čomski)

1. SMRT POLITIČKE FILOZOFIJE

Kada je 1956. zvanično proglašena smrt političke filozofije, glasine koje su već duže vreme kružile akademskim krugovima, definitivno i činjenično su potvrđene. Dežurni islednik koji je potpisao umrlicu zvao se Piter Laslet. Ove glasine, iako su postojale nešto više od pola veka, jedino su kružile po izvesnim bečkim krugovima i kod ponekog „ostrvskog jeretika“ i američkog imigranta. Politička filozofija se, prema ovim navodima, održavala na nogama samo zahvaljujući neprikosnovenom autoritetu koji je imala od Platona do XIX veka. Krunski argument, koji je ponudio sam Laslet, bio je da politička

261 Saradnik u nastavi, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka.
E-mail: bojan.vranic@fpn.bg.ac.rs

filozofija nije proizvela nijedno kapitalno delo tokom XX veka. Kada je jednom ta neprijatna „istina“ izašla na videlo, ispostavilo se da je bio dovoljan samo mali zamah da politička filozofija padne na zemlju, bespomoćna i na prvi pogled mrtva. Kasnije se ispostavilo da je ovo, u najbolju ruku bila samo klinička smrt. Brajan Beri je krajnje ironično prokomentarisao ove navode – ako je jedino što je politička filozofija mogla da ponudi u tom vremenu bilo delo Pitera Lasleta i njemu sličnih, onda je ona zaista bila na samrti! Šta se zapravo dogodilo?

Cilj mog rada jeste da odgovori na ovo pitanje, odnosno da pokaže kakvu je transformaciju doživela politička filozofija u prvim decenijama druge polovine 20. veka. Osnovna pretpostavka od koje ću poći jeste da postoji jasna granica koja odvaja klasičnu od savremene političke filozofije, a da je to razgraničenje nastalo posredstvom *filozofije jezika*. Glavna karakteristika savremene političke filozofije jeste okretanje od dokazivanja ili opovrgavanja političkih koncepata pomoću kategorije *istinitosti*, ka razumevanju *značenja* koje sami koncepti imaju u kontekstima ili procedurama koji sačinjavaju ukupnu socijalnu dimenziju. Ovo je teza za koju se nadam da ću dokazati kroz analizu promena koju su u samoj filozofiji pokrenute pojavom logičkog pozitivizma, a dovršene filozofijom jezika Ludviga Vitgenštajna i njegovih pristalica među političkim filozofima. O samoj filozofiji jezika, zbog ograničenosti i ambicije ovog rada, ovde neće biti mnogo reči. Smatram da je dovoljno da navedem da ću filozofiju jezika shvatati kao disciplinu koja izučava značenje koje reči pridodaju našem jeziku, odnosno koja „treba analizom jezika da otkrije važne istine koje su u njemu sadržane na prikriven način.“²⁶² Da bih svoju tezu dokazao, prvo ću pokušati da skiciram šta se zapravo desilo sa klasičnom političkom filozofijom. Najveći akcenat u ovom odeljku, ali i kao vezu sa drugim delom rada, staviću na učenje filozofa jezika Ludviga Vitgenštajna. Zatim ću u drugom delu rada prikazati kako su politički filozofi reagovali na ovo novo stanje i kako su transformisali svoja viđenja pod uticajem filozofije jezika. Na kraju, skiciraću novo stanje u savremenoj političkoj filozofiji, opisujući dva ključna problema – problem univerzalnih vrednosti i problem konteksta i zajednice.

1.1. Suština nije ovde i sada

Klasična politička filozofija zasnivala se na *esencijalizmu* kao paradigmi saznavanja sveta. Sa jedne strane, nalazio se svet kakvog ga vidimo, osećamo, čujemo. Taj svet, sam po sebi, za nas ne znači ništa, jer on nije istinitonosan. Istina, ili esencija, leži s onu stranu vidljivog sveta, (iz)van prirode, u području metafizičkog. Sam princip se proteže tokom celog klasičnog i modernog perioda istorije filozofskih ideja, pa mu nazivi variraju: Platon je nazivao to područje svetom Ideja, hrišćanski teolozi Carstvom Božijim, Dekart *res cogitans*, Hegel Apsolutnim duhom. Međutim, ni taj svet, za nas, osim kao referenca istinitosti, ne znači mnogo. Referenca saznanja je sredina između dve esencije koju upotpunjava *um (nous)*, a preciznije, aktualizuje *znanje (episteme)*. Otkrivanje sveta

Ideja je, prema tome, zadatak filozofije, dok je primena tog saznanja na pojedinačne slučajeve zadatak politike. U ovoj podeli, filozofija je starija i uzvišenija, prvenstveno jer barata umom; stoga je i nepraktična. „Naprotiv, predmet praktične mudrosti su ljudske stvari, ono o čemu može da se odlučuje. (...) Praktična mudrost primenjena na društvo jeste, s jedne strane, neimarska, ona koja izgrađuje državnu zgradu, a, s druge strane... ona koje je upravljena na pojedinačne slučajeve (probleme rukovodstva) i koja nosi opšte ime: politika.“²⁶³ Politika *izvodi i konkretizuje* one principe koje je (politička) filozofija, boraveći „u istini“, učinila „našom“ ili „tu“ istinom. Naša istina je objektivna istina jer, boraveći u metafizičkom svetu, doznala je šta jeste prava priroda čoveka, stvari i poretka u svetu. Budući da je politika u antičkoj konfiguraciji definisana kao veština upravljanja polisom, onda ovaj celokupni proces nije ništa drugo do ograničavanje ove beskonačne „istine“ njeno i podvrgavanje *pravilima*. Drugim rečima, Ideja se prilagođava stvarnosti u kojoj se zaista nalazimo, čime ona poprima svoj oblik ili formu. Tumačeći kvalitativni skok između diskursa sofista i platonista, Fuko konstatuje da „najveća istina više nije ležala u onome što je diskurs *bio*, ili u onome što je *činio*, nego je ležala u onome što je *govorio*: došao je dan kada se istina pomerila... u sam iskaz, ka njegovom smislu, formi, njegovom objektu, njegovom odnosu ka svom referentu.“²⁶⁴

Ako je to tako, onda esencijalnost ne leži samo u metafizičkom svetu i ne tiče se samo istinitosti, već i u objektu ili referentu, odnosno *političkom životu* (*bios politikos*) budući da je on taj koji oblikuje kontekst koji traži određenu formu istine, odnosno, referent je taj koji ima interes da se određena kombinacija istine oblikuje („...smatra se da je objekat praktične mudrosti interes pojedinca (...) ipak, nije moguće ostvariti lične interese nezavisno od interesa porodice i zajednice“²⁶⁵). Forma opštosti koja se onda zahteva od (političke) filozofije da izdvoji iz duboke esencijalnosti sveta istine i pretoči je u upotrebljivu, pre svega kontrolisanu formu, jeste forma *normativnog ili etičkog*. Endrju Vinsent stoga konstatuje da je „politički život, na taj način, uobičajeno viđen kao ključni uslov za realizaciju 'dobrog života' – života u kom ljudska bića mogu da steknu blagostanje i da napreduju.“²⁶⁶ Drugim rečima, vrednosti poput slobode, pravde, jednakosti, solidarnosti, dobre vladavine i sličnih, su te koje određuju akcije pojedinaca, koordinirajući ih u skladu sa normativnim koje direktno potiče iz istinitog, ali kakve će te vrednosti biti po svom obliku, određuje se isključivo u interesu objekta ili referenta (porodice, polisa, crkve, države, itd.). Može se zaključiti da politička filozofija „stoga opisuje našu situaciju i propisuje za kakvim bi ciljevima ili svrhama trebalo težiti u političkom životu i kako bi ih mogli ispuniti.“²⁶⁷

263 Aristotel, *Nikomahova etika*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad, 2003., str. 127.

264 Fuko M., *Poredak diskursa*, Karpos, Loznica, 2007, str. 12.

265 Aristotel, *Ibid.*, 128.

266 Vincent A., *The Nature of Political Theory*, 2004, str. 20.

267 *Ibid.*

Ovako definisana uloga političke filozofije ne može se smatrati niti nekorisnom (jer propisuje pravila), niti opasnom (jer je ograničena vrlinama), niti jalovom (jer proizvodi efekte kod pojedinaca). Zašto čoveku ne bi odgovarala preskripcija određenih pravila koja će ga, na primer, s jedne strane, razlikovati od životinja i ostvariti pravu humanu prirodu, kako je argumentovao Aristotel, a sa druge, obezbediti mu preko potreban red koji eliminiše mogućnost anarhije i bezvlašća, kako je argumentovao Hobs? Međutim, ključno pitanje koje su protivnici političke filozofije postavili, vešto je zaobišla celokupnu normativnu konstrukciju i udarila po samom temelju, formulišući pitanje na sledeći način: *Da li se ovako postavljena teorija mogla zaista nazvati istinitom?*

Pitanje je bilo legitimno, jer, čak i da solipsizujemo stvarnost, tako da je svaka istina naša konstrukcija, opet ta stvarnost neizostavno nosi epitet istine, odnosno određenu *logičku utemeljenost*. Ako je to tako, onda svaka od ovih teorija mora biti ako ne empirijski ono barem logički proverljiva. Problem je izašao na videlo kada se shvatilo da tvrđenje nekog velikog (političkog) filozofa nije povezano sa istinitošću ili, čak, stvarnošću, koliko sa njegovim ličnim stavom o problemu koji je zabrinjavao društvo. Na ovom testu, klasična politička teorija je pala, te je stoga bila odbačena kao *besmislena*. Ovo, potkrepljeno argumentacijom koju ću u narednim redovima pokušati da skiciram u vrlo sažetom obliku, dovelo je da se neprikosnovena kula od slonovače klasične²⁶⁸ političke filozofije sruši kao kula od karata. To, kako Isaija Berlin naziva, „sistematsko rodoubistvo“ normativne političke filozofije, koje je počelo u XVII veku sa procvatom empirističke filozofije, dobilo je zamah Vitgenštajnovim *Tractatusom*²⁶⁹, a dovršeno je teorijskim pravcem *logičkog pozitivizma*, pre svega principima *načela verifikacije* i *načela falsifikacije* (opovrgavanja).

1.2. Ovde i sada nema suštinu

Novovekovna politička misao je napravila radikalni pomak u odnosu na svoju antičku rođaku. Moderno, racionalno doba, prepustilo je privatnom životu pojedinca da oblikuje ono što sam smatra da je „dobar život“. Opšte dobro je onda samo puki zbir ovih pojedinačnih dobra. Na polju naučnosti to se manifestovalo tako što „dok su se antički filozofi pitali kako da stvore polis u skladu sa idealnom dobrom, na korist svih građana i po mjeri čovjekovih najboljih mogućnosti, moderni politikolog smatra da bi ga takav subjektivno angažovan pristup spriječio da stekne realan uvid u političke fenomene, odnose i procese.“²⁷⁰ Najčistiji vid ove novovekovne antropocentrične paradigme predstavlja *pozitivizam*.

268 Da bih napravio razliku među pristupima u samoj klasičnoj političkoj filozofiji, od sada ću je nazivati normativnom političkom filozofijom.

269 Vitgenštajn, Ludvig, *Tractatus logico – philosophicus*, Veselin Masleša, 1960; u ovom radu korišćen: Wittgenstein Ludwig, *Tractatus Logico – Philosophicus*, Routledge, London, 2002.

270 Kecmanović, Nenad, *Politika, država i moć*, Čigoja, Beograd, 2009, str. 50.

U svom „krstaškom pohodu“ na ostatke normativne teorije, jedno od glavnih oružja u onome što Plant naziva „arsenalom pozitivizma“ predstavlja jedno od najbitnijih logičkih oruđa koje nam je u nasleđstvo ostavila empiristička filozofija, tačnije njen škotski predstavnik, Dejvid Hjum. To je načelo po kome ne postoji logička povezanost između činjeničnih premisa i normativnog zaključka. Ovo načelo dokazivanja se još naziva i „Hjumove rašlje“²⁷¹. Naime, prilikom saznavanja stvarnosti oko nas, jedino što mi možemo uočiti su činjenice, odnosno stvari kakve jesu, a ne kakve treba da budu. Činjenice su istinite nezavisno od toga da li smo ih mi tako definisali ili ne. Ako uočimo neke „zakovitosti“, one nikako nisu odnosi među činjenicama, već samo između naših ideja, kao što su matematičke ili logičke operacije. Dakle, sa jedne strane, iz činjenica ne možemo izvesti neki vrednosni sud, jer činjenica „jest“ a ne „treba“. Sa druge strane u našem saznavnom aparatu, kada je u pitanju povezivanje činjenica, ima mesta samo za matematičke i logičke operacije zaključivanja, a vrednosti tome ne pripadaju. Iz ovoga slede dve implikacije. Prvo, nema takve stvari kao što je *politički život*, odnosno objekat je ono što jeste i on po sebi ne traži nikakvu dopunu. Polis (ili bilo koji drugi referentni politički okvir) je takav kakav jeste, a ako želimo nešto da saznamo o njemu treba se okrenuti analizi njegovog uređenja. Odnosno, „tako je velika snaga zakona i posebnih oblika vlade a njihova zavisnost od raspoloženja i čudi ljudi tako mala da se o njima mogu izvesti zaključci skoro isto toliko opšti izvesni kao i bilo koji drugi do kojih bismo došli uz pomoć matematike.“²⁷² Ako je to tako, onda principi koje normativna politička filozofija oblikuje nemaju svog referenta u stvarnosti, pa je taj proces čista proizvoljnost i spekulacija. Druga implikacija je da ako vrednosti nemaju svoj korelat među činjenicama, a jedini drugi mogući način spoznaje za nas su matematika i logika, vrednosti nisu ni istinite ni lažne, jer se ne mogu dedukovati iz striktno formalnih pravila. Vrednosti su onda samo stvar *konvencije*. Ovim se Hjum obračunao sa načinom spoznavanja sveta oko nas i stavio tačku na to da su okolnosti te koje određuju da li ćemo primenjivati ove ili one vrednosti, odnosno „budući da sva spoznaja potječe iz empirijskog iskustva, za iskaze o vrijednosti ne bi se moglo reći da su u bilo kojem smislu izrazi *spoznaje*, nego su samo pitanje konvencije.“²⁷³

Međutim, iako je ovim empirizam izbacio normativnu teoriju iz svog okruga, ona je i dalje mogla da računa na područje u kome je bila neprikosnovena – metafizika. Možda je normativna politička filozofija izgubila svog referenta, ali i dalje je držala čvrsto svoj predmet – vrednosti su se i dalje mogle dedukovati iz metafizičkog sklopa ideja. Razračunavanje se normativnom političkom filozofijom, značilo je prethodno razračunavanje sa metafizikom. Taj posao je obavio Vitgenštajn.

U svom ranom spisu, *Tractatus Logico - Philosophicus*, austrijski filozof Ludvig Vitgenštajn je odbacio stav da se o svetu može saznati bilo šta što nije činjenično. I ne samo to, već je negirao da postoji bilo kakav način da mi konstruišemo neko novo znanje

271 Videti: Plant, Rejmond, *Suvremena politička misao*, Naklada Jesenski – Turk, Zagreb, 2002, str. 14-15.

272 Hjum, Dejvid, *Politički eseji*, Službeni glasnik, Beograd, 2009, str. 79.

273 Bukler, Stiven, „Normativna teorija“, U: Marsh D., Stoker G., *Teorije i metode političke znanosti*, FPZ, Zagreb, 2005, str. 167.

u odnosu na činjenično, pristupajući nekakvom „neempirijskom neopipljivom svijetu ideja“²⁷⁴. Krajnje uprošteno, možemo reći da je za Vitgenštajna svet sastavljen od ukupnosti činjenica, te se samo na njih može deliti. Činjenice uvek postoje u okviru nekog stanja stvari²⁷⁵, odnosno: „Kao što ne možemo zamisliti prostorni objekat van prostora ili vremenski objekat van vremena, tako *nema* objekta koji se može zamisliti kao isključen od mogućnosti kombinacije sa drugima. Ako mogu da zamislim objekte kombinovane u stanju stvari, ne mogu ih zamisliti isključene od *mogućnosti* takvih kombinacija.“²⁷⁶ Drugim rečima, jedino što možemo saznati jesu činjenice o objektima, a između objekata možemo praviti beskonačne kombinacije. Zaključak koji se ovde nameće jeste da je za nas potpuno irelevantno da li su te kombinacije stvarne ili ne, dokle god u njihovoj osnovi stoje neke činjenice. Stoga, uzmimo na ovom mestu da metafizika postoji; u tom slučaju prethodni zaključak je klopka u koju je upala. Kako?

Kombinacije objekata jesu dozvoljene jer mi „slikamo svet“, odnosno „2.12. Slika je model realnosti.“²⁷⁷ Međutim, slika je samo direktno nastavljanje na svet – ona ne odražava nikakvo novo znanje, već samo kombinaciju postojećeg znanja koje smo dobili na osnovu opažanja činjenica. Shodno tome, slika pretvara činjenice u svoje elemente, a mogućnost kombinovanja elemenata omogućuje određeno struktuiranje slike, pa analogno tome i saznavanja stvarnosti. Na taj način, mi smo u mogućnosti da proučavamo stvarnost oko nas. Međutim, iako su kombinacije objekata potencijalno beskonačne, one su ipak samo *mogućnost* – „2.0141. Mogućnost njegovog (objekt – B.V) poostvarenja u stanju stvari jednaka je formi objekta.“²⁷⁸ Ova „forma“ je u stvari *jezik*²⁷⁹. Drugim rečima, činjenica je da metafizika postoji jer ako imamo ime za nju onda imamo i njeno postojanje. Ako metafizika postoji kao činjenica, onda se mora odnositi na neke objekte – nazovimo ih u ovom slučaju Idejama. Ipak, ono što Ideje nemaju jeste forma, odnosno logička konstrukcija, jer oni svoju formu zadobijaju *a posteriori*, odnosno u kombinaciji sa potrebama sveta (ukupnost činjenica) oko nas. Međutim, svet je takav kakav jeste, pa stvari u njemu nemaju „potrebe“ ili „vrednosti“ koje njihova „esencija“ zahteva da ostvare,

274 Plant, Rejmond, *Ibid.*, str. 7

275 Iako to nije sasvim precizno, za potrebe ovog rada možemo reći da je stanje stvari ono u kome činjenice postoje, odnosno *kontekst*.

276 Wittgenstein, Ludwig, *Tractatus Logico – Philosophicus*, Routledge, London, 2002, str. 6, 2.0121.

277 *Ibid.*, str. 9.

278 *Ibid.*, 7.

279 Može se primetiti da u dosadašnjem delu teksta nepominjem jezik kao pojam (i sredstvo), iako je Vitgenštajnovno delo najpoznatije po uvođenju problema jezika u filozofsku raspravu. To sam namerno učinio (koliko vešto, čitalac će proceniti) jer ću u sledećem delu rada mnogo detaljnije pričati o Vitgenštajnovom učenju o jeziku. Smatram da je korisnije, a i manje komplikovano, ako celokupno objašnjenje uloge jezika u Vitgenštajnovoj filozofiji postavim na jedno mesto. Za sada, smatram da je dovoljno napomenuti da je za Vitgenštajna forma *slike* (ne objekta) u stvari *jezik*. Otuda i čuvena rečenica: „Granice moga sveta su granice moga jezika.“

odnosno nema ničeg iznad ili izvan njega. Ako bi takve potrebe i postojale one se moraju nalaziti van sveta, odnosno u domenu metafizičkog.²⁸⁰ To praktično znači da vrednost nastaje prema potrebi same vrednosti, odnosno vrednost poostvaruje samu sebe, a takav proces je, ako ne besmislen²⁸¹, onda u najmanju ruku logička greška.

Rejmond Plant, raspravljajući o mogućnostima verifikovanja vrednosti, daje dobru opservaciju da bi neko na ovom mestu mogao prigovoriti da „naši stavovi i preferencije su nekako povezani s našim uvjerenjima o svijetu i stoga se mogu empirijski verifikirati.“²⁸² Kako Vitgenštajn priznaje psihologiju kao nauku²⁸³, ovo bi mogla biti rupa kroz koju bi se filozofija, pa sa njom i normativna politička filozofija mogla „izvući“. Međutim, sve i da je tako, ovo ne nadoknađuje nedostatak (jezičke) forme u našim Idejama. Budući da nemaju formu, odnosno da se ne mogu izgovoriti, mogućnost za njihovo ostvarivanje jednaka je nuli. Nezavisno od toga što stavovi uistinu imaju svoju formu koja je ostvariva, nije potrebno veliko matematičko znanje da bi se došlo do zaključka zašto je ostvarenje kombinacije, npr., stava i Ideje nemoguće, te stoga besmisleno.

Ako je ostvarenje metafizičkih Ideja obesmišljeno, onda je i sama metafizika besmislena. Za normativnu političku filozofiju to praktično znači je mogućnost ostvarenja njenog predmeta ravna nuli, odnosno nemoguće je dedukovati ikakve „ciljeve i svrhe“ iz nečega što se samo po sebi ne može ostvariti ni u kakvoj formi. Normativna politička filozofija (kao i etika – estetika), kao i sama filozofija, prema Vitgenštajnu, gurnuta je u domene *mističnog*.

Jedino što nam onda preostaje prilikom saznavanja sveta jeste čisto i objektivno *naučno saznanje*. Mi ne možemo saznati da li predsednik države pravedan ili ne, ali možemo saznati šta je to potrebno da neko uradi da bi bio izabran na mesto predsednika. Jedino što nam je onda potrebno da bismo naše saznanje učinili pouzdanim i istinitim jeste metodološki postupak kojim se dolazi do takvog saznanja. Logički pozitivizam nudi dva takva oruđa: *verifikaciju i falsifikaciju*.

1.3. Pozitivistička destrukcija

Jedna od „dogmi“ logičkog pozitivizma jeste i ta da naše iskaze o znanju o svetu možemo razvrstati u dve vrste sudova – *analitičke i sintetičke*. Analitički sudovi su apriori sudovi ili samoevidentni sudovi, koji barataju nužnim istinama i nije potrebno dokazivati ih (navedimo poznati primer: Svaka udovica je bila udata). Ovi sudovi su predmet matematike i logike. Vitgenštajn je ove sudove još nazivao i „tautologijama“, odnosno

280 Videti: Ibid., str. 86, 6.4 – 6.421.

281 Čak se ni teolozi ne bi usudili da iznesu takvu tvrdnju. Budući da je Bog jedini koji može da ostvari samog sebe, ispostavilo bi se da su vrednosti poput slobode, nacije, pravde i slično, jednake Bogu, te mogu da se gradiraju u odnosu na njega i slično.

282 Plant, Ibid., str. 13.

283 Videti: Wittgenstain, Ibid., str. 87, 6.423.

sudovima koji u bilo kojoj kombinaciji daju *nužno* istinito značenje („analitički sudovi“). Upravo „značenje“, tj. *konvencija* je ključna za razumevanje istinitosti ovih sudova – u našem primeru postoji prećutna premisa da je udovica žena koja je izgubila muža, te je stoga morala biti udata.²⁸⁴ Ovo znanje nije novo, već je samo ponovo potvrđeno i pojmovno raščlanjeno, pa je znanje „drugog reda“, ili *znanje lišeno smisla*. Za logičke pozitiviste ovo je predmet *filozofije*, te se zbog toga filozofija posle pozitivističke destrukcije zove često zove i *analitička filozofija*. Zbog ovoga „analitička politička filozofija može da funkcioniše samo kao ‘sobarica’ drugog reda, razjašnjavajući govor i logiku, i delujući kao filozofski čuvar kapije za pravu društvenu nauku.“²⁸⁵ Ako je to slučaj sa analitičkim sudovima, onda se pravo znanje o svetu stiže putem *sintetičkih sudova*. Sintetički sudovi su složeni iskazi koji kombinuju više prostih iskaza, gde takva kombinacija može biti istinita ili neistinita, ali nikada *nužna*. Dakle, sintetički sudovi služe za *empirijsko* objašnjavanje sveta, jer dovode u vezu više iskaza koji nužno ne stoje u vezi (setimo se Vitgenštajnovih „stanja stvari“). Tako sud „Sve udovice glasaju za socijaliste“ može biti istinit ili ne, ali svakako nije *nužna* analitička istina. Jedino što je potrebno uraditi jeste proveriti da li veza ovih objekata daje istinitu situaciju, čime se potvrđuje kao činjenica. „U rukama pozitivista ta se teorija pretvorila u shvaćanje po kojem značenje imaju samo oni složeni slučajevi upotrebe jezika za koje se može pokazati da su sastavljeni od elementarnih iskaza koji opisuju osnovna iskustva materijalnih predmeta.... Načelo o kojem se tu radilo postalo je poznato kao *načelo verifikacije*, što znači da neki iskaz ima značenje ako i samo ako se može empirijski verifikirati.“²⁸⁶ Smatralo se da je načelo verifikacije dovoljni i konačni instrument saznavanja sveta oko nas.

Razmotrimo sada malo bliže naš primer „Sve udovice glasaju za socijaliste“. Dokazivanje ovog suda pratilo bi određen šablon – prvo na scenu stupa analitička (politička) filozofija koja ima za zadatak da razjasni moguću pojmovnu zbrku oko toga šta je „udovica“ i, možda još bitnije, šta je „glasanje“ i šta su „socijalisti“; drugi deo je potvrđivanje veze između ova dva pojma. Ta veza može da se uspostavi ako i samo ako postoje neke neosporne empirijske činjenice koje stvaraju tu vezu, dok je pravljenje veze na osnovu konvencija zabranjeno. Tako, ne sme se tvrditi da su udovice po definiciji socijalisti, već se taj odnos potvrđuje, npr. putem anketa, ili na samim izborima, odnosno *relevantnim primerima i dokazima*.

Međutim, postoje neke poteškoće na koje načelo verifikacije nailazi. Tako ako kažemo „Udovica Mara glasa za socijaliste“ to se može lako utvrditi na osnovu empirijskih dokaza jer se radi o samo jednom, odnosno *singularnom slučaju*. Ipak, „sve udovice...“ nije singularna, već generalna propozicija. To zahteva da se *totalitet* iskustva biračkog tela svih udovica koje je postojalo, recimo, od stvaranja socijalističke partije do danas sabere u ovoj jednoj, generalnoj propoziciji. Problem je u tome što je ta propozicija *naše znanje*, odnosno

284 Videti: Mišćević, Nenad, *Ibid.*, str. 70-75.

285 Vincent, *Ibid.*, str. 85.

286 Plant, *Ibid.*, str. 11.

nalazi se u *našem ili sadašnjem vremenu*. Ako se setimo Vitgenštajnovne kritike metafizičkih načela, odnosno da je svet ono što jeste i da nema ničeg izvan ili iznad njega, dolazimo u vrlo nezgodnu situaciju da sem znanja o *sadašnjim* činjenicama, ne možemo imati nikakvo drugo znanje o prošlim, budućim, ili bilo kojim drugim koje su izvan sadašnjosti. Kako konstatuje Isaija Berlin, ako želimo da proučimo nešto što je bilo „da bismo uradili to sada u neku ruku je nemoguće.... Sledi da ili su sve propozicije sem onih o neposrednoj sadašnjosti besmislene: ili da značenje ne može zavisiti od konačne verifikacije.“²⁸⁷

Druga nezgodna situacija je ona na koju je podrugljivo ukazao Hans Morgentau, a koja se tiče utvrđivanja zakonitosti među društvenim pojavama, ili „predviđanja budućnosti“. Naime, cilj verifikacije pored utvrđivanja veza između pojava, jeste i da pruži neko znanje o budućnosti tih odnosa. Tako, socijalisti bi bili vrlo srećni kada bi znali da mogu uvek da računaju na glasove udovica. Međutim, ta izvesnost nikada nije konačna, pa se uvek mora iznova potvrđivati (npr. na izborima). Samim tim, to nije ništa više od puke pretpostavke, a nikako nije društvena zakonitost. Morgentau to ilustruje primerom da „mnogi teoretičari izražavaju ideju istorijske determinisanosti, koja kumuje političkoj prognozi, ali su u stvari samo proročanstva posle događaja. Oni dokazuju da je Francuska morala da propadne 1940. zbog određenih ishoda u njenoj društvenoj i političkoj strukturi koji su svima bili očigledni. Ipak, niko nije mogao da predvidi pre tog događaja da će se ti ishodi i materijalizovati umesto drugih koji su bili podjednako u žiži javnosti. Krunski dokaz da ono što se desilo je moralo da se desi je argument post hoc propter hoc pa ni nema naučnu vrednost.“²⁸⁸ Stoga su teze „političkih naučnika“ često samoispunjavajuća proročanstva. Drugim rečima, logički pozitivizam upada u sopstvenu kritiku: prilikom saznavanja pojmova, zaključci i veze nisu nikako „novi“ već samo analiza starih, ili sintetičko je u stvari složeno analitičko, a to je područje analitičke (političke) filozofije.

Naravno, ovo nije moglo služiti kao krunski dokaz za obaranje logičkog pozitivizma i povratka filozofiji. Razlog tome jeste što su pozitivisti posle ovog malog poraza modifikovali načelo verifikacije u načelo *falsifikacije*. Ovaj koncept ponudio je Karl Popper. Ukratko, generalne propozicije ne mogu biti verifikovane jednom za svagda, ali mogu to biti u *načelu*.. Poznati primer koji navode Berlin i Plant, svako u svojoj analizi fenomena, jeste otkriće da se sa druge strane Meseca nalaze planine, u trenutku kada čovek nije bio ni blizu pomisli da ode na Mesec, a uz pomoć nekih relevantnih opservacija činjenica koje su, u načelu, dovoljne. Na taj način se rešava problem neposrednog znanja (problem odnosa sadašnjosti i prošlosti), ali ne i problem validnosti, odnosno „zakonitosti iskaza“. Taj problem koji poseduju generalne propozicije pokušao je da reši Popper. Ukratko, Popper smatra da umesto da pokušavamo da verifikujemo tezu (da proverimo da li će stvarno *sve* udovice glasati za socijaliste), trebamo je podvrgnuti načelu falsifikacije. Ako iskaz „sve udovice...“ zaista može da opstane, odnosno ako se ne nađe nijedna udovica koja glasa,

287 Berlin, Isaiah, *Concepts and Categories*, Princeton University Press, 1988, str. 16.

288 Morgenthau, Hans, „Can Politics Be Scientific?“, U: Michael Curtis (ed.), *The Nature of Politics*, Avon Books, New York, 1971, str. 49.

na primer, za demokrate ili je apstinent, onda naša teza opstaje. Samim tim i iskaz mora da dobije drugačiju formu, odnosno *ako A onda B*, ili *ako ne A onda ne B*. Poper smatra da time nismo dokazali da li je teza večno istinita ili ne; ali to nije ni predmet nauke. Predmet nauke je utvrđivanje veza između pojava – dokle god postoji neosporena veza između naših udovica i biračkog tela socijalista, teza „opstaje“ i može se koristiti kao načelo. Kada se obori, više nije deo pravog znanja.²⁸⁹ Logičan zaključak je onda da se „teorije mogu smatrati 'znanstvenima' samo ako stvaraju empirijska predviđanja koja se mogu opovrgavati. Teorije koje ne stvaraju takva predviđanja puke su sofisticirane tautologije koje ništa ne objašnjavaju – neovisno o tome koliko mogu izgledati elegantno i razrađeno.“²⁹⁰

Nakon ovakve argumentacije, Piteru Lasletu nije ništa drugo ostalo do samo da potpiše umrlicu koju su mu dali. Oni koji su želeli da se bave politikom, posao su tražili ili u praksi, ili u psihologiji (što je dovelo do biheviorističkih teorija), ili u ekonomiji (što je dovelo do teorija racionalnog izbora). Svi ostali su bili bez posla i bez nasledstva. Međutim, postojali su neki koji su verovali da politička filozofija ipak nije mrtva i da se baš u okvirima ove nove naučne paradigme krije prostor za povratak onoga što Vinsent slikovito naziva „velikom teorijom“. Upravo je kroz dela ovih „nostalgičara“ došla inspiracija i ohrabrenje da se ponovo počne raditi na normativnom projektu.

2. TAJNI ŽIVOT POLITIČKE FILOZOFIJE

Postoji generalni konsensus da je u periodu od četrdesetih do početka sedamdesetih godina XX veka normativna politička filozofija zaista bila u drastičnom padu. Isajja Berlin smatra da u ovom periodu kada su svet podelile upravo dominantne teme političke filozofije, ona je paradoksalno primorana da vodi „tajni život“. Postoje naravno i oni autori koji smatraju da se ovaj pad nikada nije ni desio, pa ako i postoji takav predmet izučavanja kakva je savremena politička filozofija, ona je „savremena“ samo zato što se nalazi u našem vremenu. Jedan od tih normativno zagriženih autora je i Endrju Vinsent: „Bilo bi istinito primetiti da mnoge značajne ličnosti s početka i sredine dvadesetog veka, poput Lea Štrausa, Bertanda de Žuvela, Hane Arent, (...) i mnogih drugih, očito su sebe videle kao deo tekuće velike normativne tradicije. U ovom slučaju, to nije bila slomljena tradicija (kao što su to pretpostavili mnogi anglofonski analitički filozofi), već je pre bila napredna i snažna.“²⁹¹ Međutim, pozitivistička destrukcija jeste uzela svoj danak, pa se stoga ne može tvrditi da se tradicija nastavila u potpuno istom obliku. Neke sugestije jesu uvažene i one su bile dovoljne da se normativna politička filozofija transformiše u ono što se zove savremena politička filozofija. Proces koji je doveo do takve transformacije odvijao se u periodu „smrti“ političke filozofije,

289 O ovome dodatno videti: Stanovčić, Vojislav, *Politička teorija I*, Službeni glasnik, Beograd, 2008, str. 365–366.

290 Sanders, David, „Biheviorizam“, U: Marsh D., Stoker G., *Ibid.*, str. 47.

291 Vincent, *Ibid.*, str. 24.

posredstvom *filozofije jezika*. Paradoksalno (ili ne), najveći zagovornik besmislenosti metafizike, Vitgenštajn, svojim kasnijim radovima o problemu jezika i govora dao je političkoj filozofiji prvu pomoć veštačkog disanja.

2.1. Ja sam moj svet

Iako se ne smatra osnivačem *filozofije jezika*, Vitgenštajn je svakako jedan od najuticajnijih autora na ovom polju, ali i kanal koji spaja ovu disciplinu sa ostalima (pa i političkom filozofijom). Raspravljajući o mogućnostima našeg saznanja u *Tractatusu*, Vitgenštajn je na velika vrata uveo problem *jezika*, kao graničnika onoga što se može saznati i što se ne može saznati. Prvobitno, ova argumentacija je služila dopuni one vezane za dokazivanje o apsurdnosti metafizike.

Čuveni stav 5.6, „*Granice moga jezika su granice moga sveta*“²⁹², predstavljao je krunski argument da za subjekta koji saznaje, sem onoga što mu je činjenično dostupno, a to je ovaj svet, nema drugog sveta van tog. To ne znači da taj svet bukvalno ne postoji (nije stvar u tome da Vitgenštajn pokušava, na primer, da negira Boga), već samo da mi nemamo mogućnosti da taj svet saznamo. Ako je naš svet samo onaj u kome se nalazimo, onda naša misao ne može ići dalje od toga. Da bi naša misao mogla da se odvoji od ovog sveta, potrebno je da ima sposobnost da zamisli nešto što nema formu nekog objekta u svetu – a to je nemoguće jer mi mislimo u slikama! Konstitutivni problem leži u našem jeziku, odnosno: „Ne možemo misliti ono što ne možemo zamisliti; zato ono što ne možemo misliti ne možemo ni reći.“²⁹³ Logična implikacija koju Vitgenštajn izvodi iz ovoga jeste da i sam jezik spada u ovu kategoriju. Jezik može reći sve o svetu u kome govori, osim nešto o sebi. Argument je skoro samoočigledan – *jezik ne može zamisliti samog sebe*. O jeziku se mogu reći, na primer, gramatička pravila kojim se koristi, značenje koje daje rečima, ali suštinski o samom jeziku kao izolovanoj pojavi se ne može reći ništa, ili, jezik nije moguće naslikati. Drugim rečima, o formi jezika se može samo *intuitivno nagađati*. Vitgenštajn ovaj problem ilustruje sa dva primera.

Zamislimo da neki subjekt X napiše knjigu koja bi se zvala „Svet kakvog ga ja nalazim“. U toj knjizi, X bi pisao o svetu iz svoje perspektive, mogućnostima da ga oblikuje po svojim željama, pravio bi klasifikacije pojava prema njemu logičnom sistemu, kao da upotrebljava neke „posebne“ naočare za posmatranje realnosti. Jedino što X ne bi mogao da opiše jeste *samog sebe*. Dakle knjiga našeg X „pre bi pokazivala da u značajnom smislu nema subjekta; jer ono samo *ne bi* moglo biti spomenuto u knjizi.“²⁹⁴

292 Wittgenstein, *Ibid.*, str. 68.

293 *Ibid.*, 5.61.

294 Videti: Wittgenstein, *Ibid.*, str. 69, 5.631. Treba uvek, naravno, voditi računa o tome da je predmet *Tractatusa* (između ostalog) i da ukaže na razliku između za nas smislenog i besmislenog. Zbog toga, ne negira Vitgenštajn postojanje subjekta, već samo negira postojanje subjektive samorefleksije.

Drugi primer produbljuje značaj prvog primera i tiče se pronalaženje metafizičkog subjekta u svetu. Vitgenštajn smatra da onaj ko postavi ovo pitanje može upotrebiti primer oka i vizuelnog opsega. Metafizika je onda pogled na svet, ili „oko“ sveta, pa time i *deo* sveta. Problem je što „ipak vi *zaista* ne vidite oko. I ništa u *vizuelnom opsegu* vam ne dozvoljava da zaključite da je viđeno okom... Nema a priori poretka stvari.“²⁹⁵

Ako se jezik, kao jedini nama dostupni instrument za saznavanje sveta, nalazi na samoj granici tog istog sveta i, ako se o njemu ne može ništa reći, onda nema ni govora o tome da se može bilo šta reći o pojavama *izvan* tog istog sveta. Ovo ima izuzetno bitne implikacije na normativnu političku filozofiju. Kada postavimo pitanje koje je možda najviše zabrinjavalo političke filozofe, „Šta je dobar život?“ i ako probamo odgovor da nađemo u nekom od primarnih političkih koncepata – *pravdi, jednakosti, solidarnosti, sreći, moći* i tako dalje, zapadamo u paradoksalnu situaciju. Ako je granica, pa i temelj našeg sveta neki od ovih koncepata i, ako je naš svet uređen prema istoj, mi možemo sve reći o takvom svetu osim o toj samom konceptu! Kao opšti koncept, on se ne može identifikovati ni sa jednom pojedinačnom koncepcijom, te mi nemamo saznavnih mogućnosti da odgovorimo na pitanja takvog značaja kakvo je, npr., „Šta je pravda?“ Naš koncept može pridodati značenje svemu, osim samom sebi. To je besmisleno jer pokušavamo da objasnimo svet na osnovu nečega što ne poznajemo. Zato, normativna politička filozofija je projekat od koga valja odustati.

Dakle, jedino što se o jeziku može reći jeste analiza značenja koja on pridodaje stvarima (semantika), pravila koja pri tome koristi (gramatika) i praktična upotreba jezika u saznavanju sveta (pragmatika).²⁹⁶ Ovo je zadatak koji Vitgenštajn dodeljuje filozofiji, odnosno pojmovno, logičko i praktično tumačenje i razjašnjavanje pojmova koji „oslikavaju“ objekte u stvarnosti. Ujedno, to je i krajnji cilj jezika – da *označi* stvari. Naime, jezik ima takvu sposobnost da „rastavlja“, odnosno analizira stanja stvari i objekte, sve dok ne dođe do konstitutivnog elementa svake stvari – *imena*. Ime je najmanji i najosnovniji element do koga se može doći (ili *atomski iskaz*, termin koji je skovao Bertrand Rasel). Ovaj proces je i dalje „znanje drugog reda“ - analitička filozofija koja ne daje nikakve nove činjenice već samo operiše među onim poznatim. Filozofija na taj način doživljava svoj *jezički obrt*, po kome, nije zabranjeno tumačiti bilo koju vrednost (koja je spadala u domen etičkoga) dokle god ona može da se poveže sa neposrednom stvarnošću (objektima i činjenicama). Drugim rečima, ako vrednost ne možemo da zamislamo, ne možemo o njoj ništa ni reći, a „Ono o čemu se ne može govoriti o tome se mora ćutati.“²⁹⁷

Ovo ćutanje umnogome je ograničilo delokrug filozofije jezika, jer je ona po ovoj komandi morala da ćuti o skoro svemu. Međutim, tu tišinu je prekinuo sam Vitgenštajn objavljajući svoje delo *Filozofska istraživanja*²⁹⁸. Vitgenštajn se ovde daleko sofisticira-

295 Videti: Ibid., 5.633–5.634.

296 Videti: Miščević, Ibid., str. 11.

297 Wittgenstein, Ibid., str. 89, 7

298 Wittgenstein, Ludwig, *Filozofska istraživanja*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1998; u ovom radu:

nije bavi problemom jezika nego u *Tractatusu*. Ipak, ambicije ovog rada nisu da objasni celokupno delo Ludviga Vitgenštajna, pa ću se stoga ograničiti samo na jedan aspekt njegovog dela – *jezičke igre*.

Da se o samom jeziku ne može ništa reći, te analogno tome, da se o svemu što je izvan ili iznad stvari ne može raspravljati, ostao je Vitgenštajnov postulat. Da li to znači da je svet prosta tvorevina u kome se, sem logičko-matematičkih problema, ništa složeno ne može uočiti? Ako se objekti ne mogu zamišljati odvojeno, kako ih onda povezujemo u smislenu celinu koja odgovara svetu onakvom kakav jest? Da li je jezik lišen svake funkcije? Da li je jezik sredstvo za oslikavanje stvarnosti koju mi „prосто“ prepoznamo („teorija slika“), ili jezik pridodaje *značenje* stvarima koje zavisi samo od sposobnosti samog jezika? Oni koji odgovaraju potvrdno na prvi deo pitanja nazivaju se *realistima*, a oni koji odgovaraju potvrdno na drugi deo pitanja, *idealistima*²⁹⁹.

Za Vitgenštajna, moglo bi se reći da je prošao obe faze. U skladu sa svojim anti-esencijalizmom, propozicijom da su činjenice onakve kakve jesu, sledi da onda ni jezik ne može da se nalazi u njima, već ih samo dodiruje. Međutim, budući da stvari ne mogu postojati kako odvojeno od sveta tako odvojeno i od drugih stvari, a što znači da ne mogu postojati ni odvojeno od *subjekta* koji jest deo sveta, onda jezik mora, pored imenovanja, stvarati i *značenje* na osnovu koga ćemo povezivati stvari ili objekte sa rečima koje vezujemo za njih. Značenje je onda to koje leži u jeziku i, nema značenja van jezika. Značenje je i glavni veznik između jezika i sveta. Dok je u *Tractatusu* jezik imao neposredan odnos sa stvarima, dotle sada Vitgenštajn u *Filozofskim istraživanjima* zagovara da između jezika i stvari posreduje *značenje*. Objekti nisu vezani nikakvim višim idejama i konceptima, već samo onim što može biti o njima rečeno. Stoga, prema Vitgenštajnu, nema takve stvari kao što je „privatni jezik“, odnosno jezik koji se ne odnosi na svet. Stoga, nije moguće reći „blablabla“ i pretpostaviti da će drugi znati da se pod time misli da „gori vatra“. Funkcija jezika je da stvarima da značenje koje one, po sebi nemaju, a ljudima je potrebno da im dodele da bi mogli da ih razumeju. Iz ovoga sledi da razumeti znači *slediti* neko *pravilo* koje je drugom subjektu razumljivo. Ovim zaključkom započinju *Filozofska istraživanja*, odnosno: „Svaka reč ima značenje. Ovo značenje je u korelaciji sa reči. Ono je objekt za koji reč važi.“³⁰⁰ To znači da jezik (pa i njegovo izučavanje) nije znanje „drugog reda“, već jezik *jest* znanje o stvarima, ili ono što mi saznamo nisu objekti već njihova značenja. Ako jezik ima ovu vezivnu funkciju, smatra Vinsent, onda, između ostalog, ima i socijalnu dimenziju. Socijalna dimenzija jezika otvara pitanje o tome da li se to pridavanje značenja odvija prema nekim pravilima ili nezavisno od toga? Prema Vitgenštajnu ta pravila postoje i ona se najbolje oslikavaju u *jezičkim igrama*.

Wittgenstein, Ludwig, *Philosophical Investigations*, Blackwell, Oxford, 1999.

299 Nenad Mišćević, u cilju razjašnjavanja moguće pojmovne zbrke, predlaže da se idealisti nazovu *antirealistima*. Videti: Mišćević, *Ibid.*, str 25 i 45.

300 Wittgenstein, Ludwig, *Philosophical Investigations*, *Ibid.*, str. 2, 1.

Najjednostavnije opisano, jezičke igre su *procesi* (ne slike!) koji ljudi koriste u komunikaciji da bi ostvarili određene veze između reči, odnosno objekata u svetu. Jezičke igre su manje ili više jednostavne konstrukcije koje objedinjuju određenu grupu reči, odnosno objekata, uspostavljajući vezu (1) između objekata i (2) između objekta i subjekta. Shodno tome, jezičke igre čine da naše poimanje sveta ima *značenje* i da *društvene veze* koje nastaju pri tome imaju značenje. Drugim rečima, jezičke igre su *forme života*. Vitgenštajn predlaže da jezičke igre objasnimo na jednostavnim primerima da bi smo shvatili njihovu svrhu.

Pretpostavimo da nekom detetu objašnjavamo da je jabuka crvene boje. Dete će vrlo brzo naučiti da je „crveno“ pravilo, odnosno konvencija po kojoj se identifikuje jabuka. Ali ako sledeći put kažemo detetu da nam donese jabuku, a pri tom na stolu postoje jabuke žute boje, i nar (crvene boje), da li će ono znati šta je od ta dva jabuka? Vitgenštajn bi smatrao da neće (tj., dete će doneti nar), odnosno da ne postoje opšta ili trajna i fiksirana pravila jezičkih igara, ili „univerzalna gramatika“, već postoje samo tzv. *porodične sličnosti*.³⁰¹ Jednostavnije rečeno, u našem slučaju, „crveno“ nije univerzalno pravilo (osobina) koja karakteriše jabuku. Stoga, zaključuje Vitgenštajn, prilikom izgovaranja reči „jabuka“ subjekt (dete) mora znati sve osobine objekta o kome je reč, ali i neke pretpostavke situacija u kojem objekt ima upotrebnu vrednost.

To nas dovodi i do druge osobine jezičkih igara – mogući konteksti u kojima objekti dobijaju značenje pretpostavljaju postojanje nekakvih *uloga* subjekata koji učestvuju u stvaranju konteksta. Džerald Gaus primećuje da je jezik „deo življenja; da bi razumeli reči jezika, moramo razumeti načine života kojih je taj jezik deo.“³⁰² Kada roditelj kaže detetu da donese jabuku, ne samo da dete prethodno mora da zna šta je jabuka, već i značenje glagola „doneti“, prepoznavanje intonacije rečenice (na primer, da li je naređenje ili molba) ali i *socijalni odnos* roditelj-dete. Dakle, postoji jedan određeni set *pravila*, koje važe u određenoj *situaciji* koju subjekt prepoznaje. Poznavanje ovoga ne znači da će se dete ponašati jednako poslušno (ili neposlušno), ako mu u nekoj drugoj situaciji (kontekstu), na primer, drug iz ulice zatraži da uradi identičnu stvar. Dok je dete u situaciji sa roditeljem bezpogovorno prihvatilo naredbu, dotle je odbilo istu naredbu u situaciji sa drugom. Zato između igara postoje samo *porodične sličnosti*, a ne direktne, uzročno-posledične, veze.

Bez obzira na to što među igrama ne postoje direktne veze, to ne znači da smo zaglavljani samo u jednoj formi života. Drugim rečima: „Svaka primjena pravila postavlja subjekta pred novu 'odluku', a činjenica da subjektov izbor izgleda jednoliko je slučajni rezultat naše konstitucije.“³⁰³ Ako prilikom primene pravila na igru mora postojati odlučivanje, onda mora postojati (a) *intencija* da se pravila primene, (b) *refleksivno* procenjivanje o njihovoj opravdanosti. Jezik je stoga „u intimnoj vezi sa delovanjem.“³⁰⁴ Ovo je otvorilo vrata za povratak normativne političke filozofije.

301 Videti: Ibid., str. 32, 67.

302 Gaus, Gerald F., *Political Concepts and Political Theories*, Westview Press, Boulder, 2000, str. 16.

303 Mišević, Ibid., str. 40

304 Vincent, Ibid., 98.

Postoje tri bar implikacije jezičkih igara koje su od izuzetne bitnosti za dalji razvoj političke filozofije. Prvo, Vitgenštajnova konstrukcija jezičkih igara podstakla je da se filozofija okrene ka problemima jezika, što je definitivno dalo jeziku status socijalne kategorije. Drugo, iako nema „univerzalne gramatike“, odnosno mogućnost stvaranja univerzalnih pravila je onemogućeno preprekama „porodičnih sličnosti“, ipak postoje pravila koja se vezuju za određene kontekste, te se stoga mogu pratiti (uloge, procesi odlučivanja, mogućnosti kreiranja konteksta, i slično). Jezičke igre su konstrukcije, pa makar bile i singularne, ipak su konstrukcije koje se vrše na osnovu pravila.³⁰⁵ To nam otvara široka vrata da normativni jezik, kao onaj koji preskribuje pravila, ponovo uvedemo u „igru“. Treća implikacija jeste da je kontekst taj u kome igre dobijaju svoje značenje. Tako neki autori (o čemu će biti reči u trećem delu ovog rada) smatraju da je besmisleno proučavanje bilo kakvih pravila pre shvatanja konteksta u kome se primenjuju.

Ludvig Vitgenštajn, koliko je zaslužan za urušavanje klasične (političke) filozofije, toliko je zaslužan za njeno osavremenjivanje i okretanje ka problemima jezika. Taj okret išao je od detroniranja metafizičkih načela sa jedne strane, ali i uzdizanja od pukog proučavanja činjenica (pozitivizam) ka jeziku kao imanentnom svojstvu subjekta. Koncepti političke filozofije jesu problemi subjekta i samo se u njegovoj misli mogu i rešavati a ne u nekom spoljašnjem i izolovanom sistemu. Ako je misliti govoriti, a reči za subjekta jesu stvari, onda između koncepata političke filozofije i sveta mora postojati neka sličnost, makar i „porodična“.

2.2. Spornost je u primeni

Prvi simptom oporavka normativne političke teorije prepoznat je u delu Pitera Vinča – *Ideja društvene nauke i njen odnos prema filozofiji*.³⁰⁶ Piter Vinč je svoj rad direktno nadovezao na Vitgenštajnova kasnija proučavanja jezika, pozivajući nas da „normativni jezik shvatimo ozbiljno i u punom značenju, kao jedan od načina na koji nam svijet postaje shvatljiv.“³⁰⁷

Vinč započinje svoju teoriju analizirajući neke pretpostavke koje su postavili pozitivisti. On se slaže sa tim da jezik u načelu predstavlja pojmovnu zbrku koju je potrebno razjasniti. Već je rečeno da pozitivisti smatraju ovo jedinim zadatkom filozofije. Vinč ovako stanovište kritikuje, nazivajući ga „predradničkom koncepcijom“³⁰⁸. Za Vinča, pojmovno razjašnjavanje jezika jeste *subjektov način* saznavanja sveta.

Vratimo se za trenutak našim udovicama i njihovom političkom opredeljenju („Sve udovice glasaju za socijaliste“). Prema Vinču, pozitivistička nauka (u našem slučaju

305 Pretpostavka je da će se igre ponavljati.

306 Winch P., *The Idea of Social Science and its Relation to Philosophy*, Routledge, London, 1990. Delo je prvi prezentovano javnosti 1958. godine.

307 Bukler S., *Ibid.*, str. 173.

308 *Undrelabourer conception*. Videti: Winch P., *Ibid.*, str. 4.

bihejviorizam), može odgovoriti samo na ona pitanja koja „istražuju prirodu, uzroke i efekte *partikularnih* realnih stvari i procesa“³⁰⁹, pod pretpostavkom da je filozofija obavila svoj „predradnički posao“ čišćenja spornosti u pojmovima (udovice, socijalisti, glasanje, politički izbor i sl.). Takva pitanja su: Šta je u izbornoj kampanji socijalista zainteresovalo udovice; koji su problemi koji su relevantni udovicama; Na koji način se treba obraćati biračkom telu udovica; i tako dalje. Ali, smatrao bi Vinč, pozitivističke nauke nam ne mogu dati odgovor na najbitnije pitanje – *zašto* (sve) udovice glasaju za socijaliste? Odgovor na ovo pitanje ne zahteva analizu spoljašnjih odnosa koje se dešavaju između subjekata i objekta, već analizu samog *subjekta*. Ono što mi u stvari pitamo jeste u kakvim *kontekstima* udovice glasaju za socijaliste, ili kakvo *značenje* udovice pridodaju socijalistima. Dakle mi moramo *razumeti* šta su udovice, koji je njihov način razmišljanja, šta su njihove namere, njihovi ciljevi, njihove radnje. Budući da je ta analiza lišena prisustva činjenica, te stoga neverifikatibilna, za pozitiviste je i besmislena. Ipak, prema Vinču, to je jedini način da *shvatimo* zašto se uspostavlja „forma života“ između udovica i socijalista. Jedini nama dostupni način analiziranja tog internog svojstva subjekta jeste njegov *jezik*, a to jeste posao *političke filozofije*.

Analiziranjem jezika koji udovice koriste prilikom objašnjavanja zašto su glasale za socijaliste, možemo mnogo saznati o prirodi ove „jezičke igre“ (procesa glasanja i komunikacije između partija i birača), jer „interes filozofa za jezik ne leži toliko u rešavanju pojedinačnih jezičkih konfuzija radi njih samih, koliko u razjašnjavanju konfuzija o prirodi jezika na opštem nivou.“³¹⁰ Tako, ukoliko bi odgovor udovica bio da glasaju za socijaliste jer ih *doživljavaju* kao partiju koja se zasniva, na primer, na *solidarnosti* kao konceptu opšte vrednosti, bez razumevanja ovog koncepta kao našeg *pravila* na osnovu kojeg *konstruišemo* kontekste u kojima se značenje objekata ostvaruje, dakle onoga što je zaista *a priori*, nećemo moći da shvatimo vezu ove „forme života“. To je nešto na šta pozitivističke nauke nemaju odgovor, ako ni zbog čega drugog, ono zbog toga što su same odbacile mogućnost saznavanja vrednosti. Vinč zaključuje da ako postoji relacija ili „forma života“ koja se zasniva na „solidarnosti“ kao konceptu, onda solidarnost kao „opšte pravilo“ postoji, pa je stoga i dostupno našem *saznanju*.

Vinč predlaže da u razjašnjavanju ovih opštih pojmova nužno moramo koristiti *interpretaciju*. Međutim, uvođenjem ovoga Vinč je blago okrenuo leđa čistoj normativnoj teoriji, jer on ipak podleže pozitivističkoj kritici da nema nekih univerzalnih kategorija na osnovu kojih subjekt dela. Nepostojanje ovih kategorija znači nepostojanje referentne tačke na osnovu koje se društvo može *kritikovati*, pa time i (re)konstruisati.³¹¹ Interpretacija se može odvijati samo u vrlo ograničenom, najčešće datom, kontekstu, odnosno, pretpostavljenim kontekstima koji imaju dovoljno „porodičnih sličnosti.“ Mesta za čisto normativnu teoriju koja barata samo konceptima nezavisno od konteksta, ili barem samo *pretpostavlja* moguće kontekste, kod Vinča nema. „Stoga nije zadatak

309 Winch P, *Ibid.*, str. 8.

310 *Ibid.*, 12.

311 Bakler, *Ibid.*, str. 173.

filozofskog istraživanja da postavlja normativne tvrdnje... Njegov zadatak je da rasvijetli različite 'svjetonazore' koje neguje neko društvo.³¹²

Pored „problema interpretacije“ postoje barem još dva problema u Vinčovom radu. Prvo, primetno je da Vinč pokušava da negira pozitivizam kao neku posebnu disciplinu koja ima za zadatak da zameni filozofiju. Kako Stiven Bakler primećuje, ne samo što Vinč negira mogućnosti pozitivističkog znanja, on negira i da nauka postoji odvojeno od filozofije, već da je ona pre *jezik* koji filozofija govori kada dođe u kontekst *naučnog*.³¹³ Vinč time potvrđuje da nije sasvim spreman da se odrekne metafizike kao agensa političke filozofije. Drugi problem je što se Vinč ne mrda od Vitgenštajnovne početne pozicije kada je u pitanju uloga jezika. Onog trenutka kada (politička) filozofija završi sa svojom pojmovnom analizom, učini reči shvatljivim i konstruiše opšti kontekst za članove porodice jezičke igre, njena uloga prestaje, odnosno, filozofija je *konačna*. Ako filozofija ima svoj konačni cilj, zbog čega još uvek nema definitivnog odgovora na pitanja poput onih „Šta je pravda?“, „Šta je politika?“, „Zašto ljudi ratuju?“ i slično. Ovo ponovo otvara mogućnost prihvatanja pozitivističke kritike o besmislenosti pitanja, pa je takvu situaciju, kroz definisanje predmeta normativne političke filozofije, pokušao da predupredi svojim „krstaškim“ radovima Isaija Berlin.

U svom čuvenom eseju „Da li politička teorija još uvek postoji?“³¹⁴ Isaija Berlin nije bio toliko rigorozan ni po pitanju prirodnih i pozitivističkih nauka, ni po pitanju predmeta i cilja političke filozofije. Berlin priznaje da celokupno ljudsko znanje može da se podeli na dve vrste: *empirijsko*, ili ono koje se dobija prikupljanjem i upoređivanjem nespornih činjenica, i *formalno*, ili ono koje nema veze sa neposrednom stvarnošću već se zasniva na nekim formalnim i konvencionalnim pravilima, odnosno poštovanjem ovih pravila zavisice istinitost ili pogrešnost zaključka (logika i matematika). Pozitivističko nasleđe je u tom smislu zaista raščistilo određenu pojmovnu konfuziju. Ali postoji i treća vrsta znanja koje čovek ima na raspolaganju, i za kojim ima imanentnu potrebu, a to je *filozofija*. Berlin uspostavlja izuzetno jednostavan princip distinkcije između empirijskih, formalnih i filozofskih pitanja. Berlin navodi primer kroz pitanje „Kako deluje sovjetski sistem krivičnog prava?“ Na ovo pitanje, smatra Berlin, pozitivističke discipline su savršeno sposobne da daju jasan odgovor, *jer znaju gde da ga traže*.³¹⁵ „Čak i da ne znamo odgovor na postavljano pitanje, znamo kakvi su metodi prikladni za traženje odgovora; znamo kakva vrsta odgovora je relevantna za ova pitanja, čak iako nisu istinita.“³¹⁶ Ali ako postavimo sledeće pitanje: „Zašto bi se iko pokoravao ikome?“, prema Berlinu na pitamo čak ni „zašto se ljudi pokoravaju?“, ne tražimo primere sistema u SAD ili SSSR ili bilo gde drugde, već: „Kada se pitamo zašto bi se čovek pokoravao,

312 Ibid.

313 Videti: Ibid., 169.

314 „Does Political Theory Still Exist?“ u: Berlin, Ibid., str. 143–172.

315 Ibid., str. 145.

316 Ibid., 144.

tražimo normativno objašnjenje u takvim kontekstima kakvi su autoritet, suverenitet, sloboda i opravdanja njihovih valjanosti u političkim argumentima.³¹⁷ Prema Berlinu, odgovor na ovo pitanje ne samo što ne znamo gde da tražimo, već često ne znamo ni gde da počnemo, gde ćemo stići, ili čak, da li ima smisla tražiti odgovor. Ali samo pitanje, a svako saznanje počinje pitanjem, nikako nije besmisleno, jer se ono postavlja i predstavlja problem bez koga ne mogu da nastavim. Odsustvo jasnog odgovora je ključni deo slagalice jezičke igre. Dakle, ono „što čini ova pitanja prima facie filozofskim jeste činjenica da nema širokog konsensusa o značenjima pomenutih koncepata.“³¹⁸ Prema tome, ako postoji neki svet u kome je, makar principijelno, politička teorija moguća, taj svet je nužno neteleološki, odnosno to je „u svetu gde se ciljevi sukobljavaju.“³¹⁹ Konsekventno tome, „dokle god postoji svesna radoznalost - želja za opravdavanjem i objašnjenjima u oblicima motiva i razloga, a ne samo u uzrocima funkcionalnih korelacija ili statističkih verovatnoća - politička teorija neće u potpunosti nestati sa kugle zemaljske, koliko god da njeni rivali (...) tvrdili da su poništili njen zamišljeni svet.“³²⁰ Nakon opsežne argumentacije Berlin zaključuje: „Pretpostaviti onda da je postojalo ili može da postoji doba bez političke filozofije, je isto što i pretpostaviti prvo da postoje vremena vere, pa onda da je moguće da postoje vremena potpunog ateizma.“³²¹

Ako su pitanja političke filozofije, tačnije njeni odgovori, samo principijelno mogući, deo suprotstavljenih ciljeva, isprepletanih mreža, sa pretpostavkom da konačni odgovor znači da pitanje više nije filozofsko (Berlin), kako je onda normativna politička teorija van sfere principijelnog moguća? Odgovor na ovo pitanje pokušao je da izloži V.B. Gali kroz svoju teoriju *suštinske spornosti ili suprotstavljenosti pojmova (essential content stability)*.

Norman Beri definiše suštinski sporne pojmove kao one koji „ne ispoljavaju konfuziju u vezi sa upotrebom koja može biti razrešena odgovarajućim analitičkim metodama, nego odražavaju radikalne i dugotrajne rasprave o načinima života.“³²² Gali je uočio da problem sa pojmovima poput pravde, jednakosti, mira, suvereniteta, pa i same politike u svom jezgru ne sadrže samo jednu *esenciju* iz koje proizilaze jasne implikacije o pravilima konkretnih jezičkih igara, već su ta jezgra pre *poliesencijalna*. Nenad Kecmanović ovo precizira konstatujući da „će to reći da nije moguće razviti neutralnu i konačnu definiciju (...) jer postoji mnoštvo različitih definicija koje podjednako validnom argumentacijom pretenduju da budu jedine opšteprihvaćene.“³²³ Otuda i pojmovna konfuzija koja je navela pozitiviste da odbace kategorijalna pitanja kao besmislena.

317 Ibid., 148

318 Ibid., 149.

319 Ibid., 149

320 Ibid., 172.

321 Ibid., 158.

322 Beri, Norman, *Uvod u modernu političku teoriju*, Službeni glasnik, Beograd, 2007, str. 19.

323 Kecmanović, Ibid, 16.

Hegelov sistem slobode predstavlja dobar primer ove konfuzije. Hegel određuje tri stadijuma društva iz kojih se određuju njima shodne sistema slobode – *porodica, građansko društvo, država*. Sva tri nivoa društva raspolažu istim konceptom slobode (Gali bi rekao prototipom), ali različitim kapacitetima za njenu primenu. Hegel zaključuje da budući da je država najširi entitet, ona garantuje i najveći mogući stepen slobode („Običajnost je *ideja slobode...*(...) Država je zbiljnost običajnosne ideje...³²⁴). Međutim, kontekst u kome se realizuju ovi delovi društva nije isti za svaki od njih pojedinačno, pa se postavlja pitanje zbog čega je sloboda koju pruža država najveća sloboda? Gali bi odgovorio je klasična normativna politička filozofija u nemogućnosti da odgovori na ovo pitanje, ne zbog besmislenosti pojma, već zbog toga što se sam pojam slobode (u Hegelovom sistemu) sastoji od *tri esencije* od kojih se svaka nalazi u *konkurentskom obliku* prema onom drugom. To što je država odnela prevagu u jednom trenutku, ne znači da se u sledećem sloboda neće vratiti u okrilje porodice. Jedino što se u tom slučaju u prilog državi može reći jeste da je „dobro“ da ona bude shvaćena kao najveći stupanj slobode, ali se to svodi na Hegelovu subjektivnu procenu. Otuda je „sloboda“ *suštinski sporan ili suprotstavljajući pojam*. Stoga politička filozofija mora odustati od projekta određivanja koja je od ovih esencija istinita, dobra i slično, već se mora baviti mogućnostima pravilne primene, ili „osvajanja“ prave esencije za određeni kontekst, odnosno, *forma života*.

Gali predlaže da ovu situaciju zamislimo kao neki sport koji ima svoju ligu šampiona.³²⁵ Liga šampiona podrazumeva da do kraja takmičenja postoji neki tim koji će postati novi *šampion*. Taj šampion zadržava titule i počasti neko vreme dok se ne održi ponovno takmičenje. Tim može ravnopravno ući sa ostalim timovima, može se povući u startu zbog povreda svojih igrača, može pobediti ili može jednostavno izgubiti. Na kraju takmičenja, tim će ili ostati na tronu lige šampiona, ili će ustupiti mesto nekom drugom timu. Mogućnost povratka našeg starog šampiona, naravno, nije isključena. Međutim, Gali smatra da ovo takmičenje nikada nije završeno, čak ni na kratko. Drugi timovi (i njihovi navijači) nikada neće priznati potpunu pobedu šampiona, pripisujući taj događaj snazi, moći, autoritetu, sreći, okolnostima i slično. Gali smatra da je razlog ovome što se u obzir nikada ne uzima koliko je „poena“ tim uspeo da postigne, već se ocenjuje kvalitet igre, koji izaziva najglasnije „ovacije“ publike. Način igre, prema Galiju, je ono što tim predlaže da bude neka buduća *esencija koncepta ili pojma* za koji se takmiči. Zato je takmičenje uvek *sporno u esenciji*, a ne u *pravilima primene*.³²⁶ Spornost je ono što daje energiju drugim timovima da sledećom prilikom šampion obore „aktuelnog šampiona“ sa trona.

324 Hegel, G.W.F., *Osnovne crte filozofije prava*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1989, str. 272 i str. 370.

325 Videti: Gaus G.F., *Ibid.*, str. 28.

326 Isaja Berlin je primetio spornost političkih teorija ne potiče iz nepravilno izvedenih formalnih pravila ili empirijskih činjenica na koje se teoretičar može pozivati u argumentaciji. Spornost jedne teorije potiče od „neadekvatnosti u principu“. Berlin navodi primer Rusoovog odbacivanja Hobsovog argumenta političke obligacije: neadekvatnost (Hobsove teorije – B.V.) nije postojala zbog toga što je ova ili ona psihološka ili sociološka veza propuštena, već zbog toga što je bila zasnovana na propustu da se razume šta mislimo kada kažemo motiv, svrha, vrednost, ličnost i slično.“ Videti: Berlin I., *Ibid.*, str. 163.

Vinsent interpretira pet ključnih momenata Galijeve teorije suštinskih spornosti.³²⁷ Da bi jedan pojam bio „suštinski sporan“, on mora (1) biti procenjen kao onaj koji se prepoznaje kao vrednosno opterećen; (2) opterećenje mora biti interno kompleksnog karaktera; (3) njegova aktualizacija mora uključivati suprotstavljene interese; (4) oni koji se bore za određenu esenciju vrednosti moraju priznati mogućnost modifikacije tog pojma; (5) za upotrebu pojma se takmiče različite strane. Gerald Gaus, pored ovoga, upozorava da postoji imanentna opasnost da zapadnemo u zabludu da su rasprave oko upotrebe konačnog karaktera. Ako se setimo naše lige šampiona, postavlja se pitanje da li suprotstavljenost na ovom takmičenju potiče iz spornosti u esenciji ili samo na različitim kombinacijama reči na kojima se zasniva ostvarenje esencije? Drugim rečima, da li je već spominjani hegelijanski koncept slobode jedino sporan zato što postoji *kommunikativna barijera* među interesentima, u tom smislu da svi govore o istoj stvari samo na različite načine, pa otklanjanjem te barijere se može doći do konačnog koncepta slobode koji zadovoljava sve strane u sporu? Gaus ilustruje ovaj problem primerom, da postoji opasnost da zaključimo da iako se bore za različite stvari, „videćemo da se socijalisti i liberali ipak mnogo ne razilaze...“³²⁸ Naravno, razlike postoje, te stoga Gaus identifikuje još dva pravila u Galijevom radu: (6) uvek postoji neki „prototip“ ili „najbolji tim koji je ikada igrao“ na osnovu kojih se različite koncepcije ugledaju; (7) svaka od suprotstavljenih strana misli da je njen slučaj prava replika „prototipa“. Ukratko, Gali zaključuje da postoji razlika između *konceptata* i *konceptija* – „prototip“ je koncept, idealni slučaj (na primer, slobode); različite verzije „prototipa“ koje interesenti pokušaju da ostvare su *konceptije* (na primer, pozitivna i negativna sloboda). Da bi smo razumeli šta konceptija znači, odnosno kako se primenjuje, moramo jasno razmeti šta je znači *koncept*. Galijeve teorije stoga predstavlja direktno nadovezivanje na Vitgenštajnov koncept „jezičkih igara“ – da bi smo razumeli igru, moramo razumeti pravila na osnovu koje se odvija, odnosno moramo analizirati procedure na koje se *jezik* poziva kada pridodaje značenje stvarima i kontekstima.

Iz ovoga se izvodi jasan zaključak da (a) svi pojmovi kojima barata normativna politička filozofija nikada neće imati konačno određenje, već samo privremeno, dok druga „jezička igra“ ne stupi na scenu, i (b) da u sferi politike kao specifičnoj „formi života“ normativna politička teorija ima ulogu *razjašnjavanja* pojmova kao načina *razumevanja* delanja. *Normativno više ne znači samo preskriptivno, već nužno i deskriptivno*. Normativno po sebi ne sme biti i cilj po sebi. Normativna politička filozofija ne treba da zamenjuje postojeće koncepte pravde, jednakosti, demokratije, slobode (i slično) novim konceptima, već pre da proširi *postojeće forme* ovih konceptija, razumevanjem šta u *esenciji* ti koncepti zaista znače.³²⁹ Samim tim, politička filozofija *nema* svoj konačni cilj. Ona traje

327 Vincent A., *Ibid.*, str. 99.

328 Gaus, *Ibid.*, str. 31.

329 Zanimljiv pristup na opštijem nivou nude Deleuze i Gataru teorijom o „deteritorijalizaciji pojmova“. Ukratko i vrlo grubo, deteritorijalizacija pojmova je osobina po kojoj sam koncept nikada ne dostigne ⇨

dokle god traje sukob oko *upotrebe* pojma, a taj sukob je večan jer se „prototip“ ne može ostvariti. Beri zaključuje da je koncept suštinske spornosti doveo do „odbacivanja razlikovanja analitičkog i sintetičkog... U politici se tvrdi da se rečima ne mogu dati precizna, analitička određenja... i da one nemaju strogi empirijski pandan.“³³⁰

Ovakav set argumentovanja (Vitgenštajn, Vinč, Berlin, Gali) doveo je do opšteg shvaćanja da se politička filozofija ne može odbaciti i da se normativni jezik mora uzeti kao način saznavanja sveta. Međutim, same promene u političkoj filozofiji su bile očite. Oslobođena metafizičkog, ona se okrenula proučavanju pojmova koji jesu kako vrednosni tako i opšti, ali u kontekstu sveta, ili „forme života“ u kome je subjekt imanentno prisutan.

3. SAVREMENA POLITIČKA FILOZOFIJA

3.1. Šta posle spremanja?

David Rafael je razjašnjavanje koncepcija uporedio sa spremanjem kuće.³³¹ Kada se kuća očisti, ne stiče se utisak da smo nešto mnogo postigli, u smislu unapređenja i dorađivanja našeg doma. Ipak, posle ovoga znamo gde nam se šta nalazi, raspored je racionalniji, te je i naše kretanje po kući olakšano. Zato, Rafael smatra da sama normativna politička teorija nije disciplina koja pruža definitivne odgovore, već jasno stanje stvari koje nam je bitno da bi smo razumeli šta je ono što nam je potrebno da bi naše okruženje bilo bolje. Celokupna argumentacija koja je do sada izložena predstavlja „veliko spremanje“ koje je bilo aktuelno u periodu od četrdesetih do početka sedamdesetih godina XX veka. Kada se čišćenje kuće završilo, kada se metafizika odselila, postavilo se pitanje šta raditi posle spremanja? Na odgovor se nije dugo čekalo, jer je on došao vrlo brzo sa *Teorijom pravde* Džona Rolsa. Stiven Bakler konstatuje da je Rolsov rad „odlučno pridonio ponovnoj pojavi normativnog mišljenja, potrage za temeljnim moralnim načelima koja nude objektivni ideal po kojem se mogu prosuđivati naša politička uređenja.“³³² Ne ulazeći u činjenicu da je taj „objektivni kriterijum prosuđivanja“ za Rolsa bio *koncept pravde*, za samo revitalizovanje normativne teorije bitnije je bilo da su se teoretičari ponovo vratili *proučavanju koncepata* kao objektivnih kriterijuma.

Ključno pitanje koje se sada postavilo bilo je *kada se mogu utvrditi ovi koncepti*, ili kako se to češće naziva, *politička dobra*. Oslanjajući se na filozofiju jezika, savremeni politički teoretičari su se razišli u njenoj interpretaciji. Stoga, ja ću ih ovde podeliti u dve

⇒ svoje konačno postvarenje jer njegovi delovi imaju tendenciju izmeštanja ili bežanja iz idealnog opsega i uzimanje neke posebne forme koja je manje ili više, ali nikada potpuna replika koncepta. Videti u: Patton, Paul, „After the Linguistic Turn“, U: Dryzek J., Honig B., Phillis A., *The Oxford Handbook of Political Theory*, Oxford University Press, Oxford., 2006, str. 125–139.

330 Beri, *Ibid.*, str. 21.

331 Videti u: Vincent A, *Ibid.*, str. 104.

332 Bakler, *Ibid.*, 181.

grupe. Prva grupa teoretičara, u koju spadaju liberalni teoretičari, tumači koncept *jezičkih igara* na taj način da ukoliko želimo da uspešno završimo igru neophodno je da poznamo *pravila* na osnovu kojih igra funkcioniše. Ako pravila postoje *pre* same igre, onda postoji i mogućnost za njihovo saznavanje, što navodi na mogućnost njihovog modifikovanja. Konsekventno, izgradnjom valjane teorije, moguće je izgraditi celu „igru“ od temelja. Kada Rols započinje *Teoriju pravde* čuvenom rečenicom „Pravda je vrлина društvenih ustanova...“³³³, pretpostavka od koje polazi jeste da je prisustvo ili odsustvo pravde (pravilo) ono što *legitimise* (omogućuje) postojanje ili delovanje institucija (igra). Zato „nužno je izgraditi teoriju pravde u svetlu kojim bi se ove tvrdnje mogle protumačiti i procjeniti.“³³⁴ Ovo implicira dve stvari: (1) ukoliko ne znamo *značenje* koje pravilo ima za subjekta, nije ga moguće ni razumeti, a konsekventno i kritikovati i ispraviti, jezičku igru u kojoj delamo; (2) ako *razumemo* igru moguće je izgraditi koherentnu teoriju u čijoj će se osnovi nalaziti (normativni) koncepti. Ipak, ovi teoretičari hodaju na vrlo tankoj liniji između duboke metafizike sa jedne i, koncepta jezičkih igara sa druge strane. Stoga da li su njihove teorije smislene ili ne, ostaje čitaocu da reši na osnovu svojih afiniteta.

Druga grupa teoretičara, u koju spadaju komunitaristi, polazi od teze da ako želimo uspešno da završimo igru moramo da *razumemo* kontekst u kome se ona odvija. Pravila nisu kontekst u kome se ona odvija, ona su samo regulacija između igrača ili subjekata. Igra je širi pojam od toga i nužno mora uključivati i spoljašnji svet, koji liberali u svom „atomističkom“ pristupu (termin Janoša Kiša) previđaju. U polju političke filozofije *zajednica* je kontekst u kome se odvija „jezička igra“. Plant stoga definiše komunitaristički pristup kao „tvrdnju da se politička dobra ne mogu odrediti apstraktnim rasuđivanjem..., već nastaju iz načina života konkretnih zajednica i u njima su implicitno sadržana.“³³⁵ Drugim rečima, besmisleno je pokušavati da se razumeju pravila ako pre toga ne razumemo iz kakvog konteksta, ili okruženja, ona potiču. Kako sugeriše Majkl Volcer, onaj koji proučava društvo, ne treba da izađe iz pećine, napusti grad i iz daleka posmatrajući svakodnevni život, smišlja kako se on može drugačije oblikovati. Umesto toga on treba da ostane u zajednici, shvati pravila i onda ih interpretira svojim sugrađanima.³³⁶ Ključni argument je u *interpretaciji* umesto *produkciji*. Dakle, umesto da osmišljava, na primer, *pravdu*, teoretičar može da približi *pravednost* subjektima. Pravda (odnosno koncept) se ili nalazi u kontekstu ili je nema. Stoga bi se za komunitariste moglo reći da izraz „forme života“ shvataju vrlo doslovno. Na kraju, koliko je ovo doslovno i „lokalizovano“ shvatanje ujedno i normativno, opet ide na procenu čitaocu.

Rasprava koju vode liberali i komunitaristi još uvek nije završena, iako je njen intenzitet slabiji nego u toku sedamdesetih i osamdesetih godina XX veka. Zaključujući opis ovog novog spora u normativnoj političkoj teoriji, Parkeh navodi da je debata „otvorila

333 Rols, Džon, *Teorija pravde*, CID, Podgorica, 1998, str. 21.

334 Ibid., 22.

335 Plant R., Ibid., str. 407.

336 Videti u: Ibid., str. 412.

važna pitanja o prirodi sopstva/ličnosti, odnosu između sopstva i društva, društva i države, politike i kulture, između ličnog i kolektivnog identiteta, prirode dobrog života, uloge političke filozofije i prirodi i osnovama morala. Na nesreću, debata je često bila iskvarena lažnom polarizacijom i neadekvatno formulisanim temeljnim pitanjima.⁴³³⁷

3.2. Zaključak: vaskrsla ili povampirena?

Nakon pozitivističke destrukcije klasične normativne političke filozofije, uz neke radikalne rezove, posle 1970. savremena politička filozofija je uspela da se vrati na velika vrata. Kroz ovaj rad, pokušao sam da ponudim argumente za barem četiri takva:

a) *Kraj metafizike*. Bilo da sebe svrstavamo u povratnike u normativne vode, ili smo stari normativni krstaš, jedno se mora priznati – metafizika više nije referentni okvir za razvijanje normativnih ideja. Pozitivistička destrukcija je tu imala maksimalan učinak. Za subjekta, objektivni svet van onog koga dodiruje njegov jezik ne postoji, pa je besmisleno govoriti o svetu Ideja, Apsolutnom duhu i sličnim konstrukcijama uticajnih filozofa. Zadatak normativne političke filozofije nije onda u tome da pronalazi paralelne objektivne stvarnosti već pronađe suštinske odgovore na one probleme i barijere koje sputavaju subjekte prilikom saznavanja sveta i konteksta u kome stvari postoje. Ipak, rasprava između liberala i komunitarista, kao de facto normativna, dovela je do mogućnosti da se metafizika i dalje provlači kroz teoriju u prekrivenom obliku, za neke vaskrsla, a za druge povampirena.

b) *Konsensus oko granice normativnog i empirijskog*. U drugoj polovini XX veka stavljena je tačka, makar i privremeno, na dilemu koja traje još od XVII veka. Dilema između Lokovog *Nihil est in intellectu...* i Lajbnicovog odgovora *...osim samog razuma*, ostavljena je po strani preciznim razgraničenjem predmeta proučavanja empirijskih i normativnih disciplina. U slučaju normativne političke filozofije, njen predmet bio je otkrivanje i analiziranje koncepata na osnovu kojih subjekt pridodaje značenje objektima u svetu; simultano i ravnopravno, empirijske političke discipline ispituju kakve se veze stvaraju između različitih značenja i da li i pod kojim uslovima neke od tih veza možemo nazvati zakoničnim. Da li je ovo primirje ili večni mir između razuma i čula, jeste odgovor koji spada u Deridino „dolazeće“ (*to-come*).

c) *Jezički obrt*. Ako se svet saznaje mogućnostima našeg jezika da ga imenuju i pridodaju mu značenje, onda jezik, odnosno govor postaje novi referentni okvir u kome se koncepti mogu prepoznati. Ključna promena u ovom obrtu jeste odustajanje od poređenja koncepata ili političkih dobara sa kategorijom *istine*, i prebacivanje na razumevanje njihovog *značenja*. Problem koji je večno prisutan u govoru jeste što postoji pojmovna zbrka oko značenja koncepata i primene koncepcija. Upravo najveće barijere su one koje subjekt sam sebi nametene, pa njihovim razjašnjavanjem može se dosta shvatiti o svetu u kome su one nastale.

337 Parekh B., „Political Theory: Traditions in Political Philosophy“, U: Rober E. Goodin and Hans-Dieter Klingemann (Ur.), *A New Handbook of Political Science*, Oxford University Press, 1996., str. 515.

d) *Poliesencijalnost političkog*. Konteksti koje jezik konstruiše prilikom uspostavljanja socijalnih veza ne teku linearno i nisu samo proizvod sadašnjosti. Konteksti u kojim socijalne dimenzije nastaju nisu jednostavan uzorčno-posledični sklop objektivnog principa i konkretne situacije, već predstavljaju složenu mrežu različitih dinamičkih i dijahronijskih jezičkih konstrukcija subjekata. Zbog toga sfera političkoga nikada ne može biti šematizovana i određena nekom predestiniranom formom koju um može da spozna. Sfera političkoga je stoga suštinski sporna, odnosno predstavlja sferu takmičenja subjekata za osvajanje koncepcija, sadašnjih i prošlih, gde ni jedna buduća ne predstavlja „pravo i konačno“ rešenje. Zadatak normativne političke filozofije jeste uređenje sfere političkoga prema nekim osnovnim pravilima igre koja neće dozvoliti da se plodotvorno takmičenje pretvori u razarajući sukob.

LITERATURA

- Aristotel, *Nikomahova etika*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad, 2003.
- Beri, Norman, *Uvod u modernu političku teoriju*, Službeni glasnik, Beograd, 2007.
- Berlin, Isaija, *Concepts and Categories*, Princeton University Press, 1988.
- Bukler, Stiven, „Normativna teorija“, U: Marsh D., Stoker G., *Teorije i metode političke znanosti*, FPZ, Zagreb, 2005.
- Chomski, Noam, Foucault M., *The Chomski – Foucault debate on human nature*, The New Press, New York – London, 2006.
- Fuko, Mišel, *Poredak diskursa*, Karpos, Loznica, 2007.
- Gaus, Gerald F., *Political Concepts and Political Theories*, Westview Press, Boulder, 2000.
- Hegel, G.W.F., *Osnovne crte filozofije prava*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1989.
- Hjum, Dejvid, *Politički eseji*, Službeni glasnik, Beograd, 2009.
- Kiš, Janoš, *Savremena politička filozofija*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad, 1998.
- Kecmanović, Nenad, *Politika, država i moć*, Čigoja, Beograd, 2009.
- Miščević, Nenad, *Filozofija jezika*, Naklada Jesenski – Turk, Zagreb, 2003.
- Morgenthau, Hans, „Can Politics Be Scientific?“, U: Michael Curtis (ed.), *The Nature of Politics*, Avon Books, New York, 1971.
- Parekh B., „Political Theory: Traditions in Political Philosophy“, U: Rober E. Goodin and Hans-Dieter Klingemann (Ur.), *A New Handbook of Political Science*, Oxford University Press, 1996.
- Patton, Paul, „After the Linguistic Turn“, U: Dryzek J., Honig B., Phillis A., *The Oxford Handbook of Political Theory*, Oxford University Press, Oxford., 2006.
- Plant, Robert, *Svremena politička misao*, Naklada Jesenski – Turk, Zagreb, 2002.
- Rols, Džon, *Teorija pravde*, CID, Podgorica, 1998.
- Sanders, D., „Biheviorizam“, U: Marsh D., Stoker G., *Teorije i metode političke znanosti*, FPZ, Zagreb, 2005.
- Stanovčić, Vojislav, *Politička teorija I*, Službeni glasnik, Beograd, 2008.

Vincent, Andrew, *The Nature of Political Theory*, 2004.

Vitgenštajn, Ludvig, *Listići*, Fedon, Beograd, 2007.

Winch, Piter, *The Idea of Social Science and its Relation to Philosophy*, Routledge, London, 1990.

Wittgenstein, Ludvig, *Philosophical Investigations*, Blackwell, Oxford, 1999.

Wittgenstein, Ludvig, *Tractatus Logico-Philosophicus*, Routledge, London, 2002.

Bojan Vranić

INFLUENCE OF PHILOSOPHY OF LANGUAGE TO CONTEMPORARY POLITICAL PHILOSOPHY

Summary:

Around the mid-1990s, political philosophy was pronounced dead due to the foray of logic positivism. The arguments for this were sufficiently strong, to the extent that classical political philosophy could not anymore be considered a relevant framework for research. The goal of this paper is to analyze the changes which occurred in the field of studying of political philosophy around the mid-20th century (from the 1940s to the 1970s). The author here controverts the attitude that contemporary political philosophy, although abandoning metaphysical frames, still preserved the normative dimension of studying the reality. The key agent through which contemporary political philosophy emerged originates from the works of philosophers of language, particularly from later works of Ludwig Wittgenstein

Key words: normative theory, philosophy of language, Wittgenstein, linguistic games, essentially disputable terms